

MUHTÂRU'S-SIHÂH SAHİBİ EBÛ BEKİR ER-RÂZÎ VE ARAPÇA ESERLERİ

Abdullah Kızılcık*

Özet: Ebû Bekir er-Râzî VII./XIII. Yüzyıl'da Selçuklular ve Artuklular döneminde Anadolu'da yaşayan önemli şahsiyetlerdendir. Tefsir, fıkah, hadis, edebiyat ve lügat gibi birçok sahada eserler vermiştir. Onun Muhtârû's-Sihâh adlı eseri özellikle Anadolu'da günümüze kadar Arap Edebiyatı ile ilgilenenler tarafından bilinmektedir. Onun Artuklu hükümdarı Necmeddin Gâzî ve Anadolu Selçuklu âlimlerinden Sadreddin Konevî ile görüşmeleri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebû Bekir er-Râzî, Muhtârû's-Sihâh, Ravzatu'l-fesâha, Selçuklular, Artuklular.

Abu Bakr al-Razi the Author of Mukhtar al-Sihah and His Arabic Works

Summary: This article deals with Abu Bakr al-Razi and his works about different subjects. He was one of the most famous scholars with his work called Mukhtar al-Sihah especially in Anatolia who had lived for a long time at the period of Saljukids and Artukids in seventh/thirteenth century. He, also, met the Artukid ruler al-Sa'id Najm al-Din Ghazi and the famous scholar Sadr al-Din Konavi in Anatolia at this period.

Keywords: Abu Bakr al-Razi, Mukhtar al-Sihah, Rawza al-Fasaha, Saljukids, Artukids.

---

* Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Anadolu'da uzun bir müddet kalmış olan VII./XIII. asır âlimlerinden Ebû Bekir er-Râzî¹ Anadolu Selçuklular döneminin mühim şahsiyetlerindedir. Bu döneme Moğol istilâsı damgasını vurmuştur. Haçlı seferlerini durdurarak Küçük Asya'da Türk birliğini temin edip, Anadolu'yu ilim, şiir, sanat ve ticaret merkezi haline getiren Anadolu Selçukluları döneminde ilmi ve fikri hayat, 641(1243) Vakası diye bilinen Moğol istilasıyla maddi ve manevi sarsıntıya uğramış olsa da bu tür faaliyetler kısa bir müddet yavaşlamış ve fakat 669 (1270) yılından itibaren tekrar inkişafa başlamıştır. Bu arada Moğol istilasından kaçan bir çok mutasavvıf da Anadolu'ya gelmiştir. Büyük mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rumî de (v.67211273) bunlardan biridir. O küçük yaşta iken, babası Bahâuddin Efendi ile birlikte Moğollardan kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Konya'ya yerleşmiştir.²

Ebu Bekr er-Râzî de Anadolu'ya goç eden bu tür âlimlerdendir. Çalkantılı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen farklı konularda verdiği sayısız eserleriyle müstesnâ bir şahsiyet olarak gözümüze çarpmaktadır. O, özellikle Muhtârü's-Sihâh adlı lügate dair muhtasar eseriyle meşhur olup, Anadolu'da günümüze kadar Arap edebiyatıyla yakından ilgilenen kimseler arasında tanınmış lügat âlimlerdendir.

Tespit edebildiğimiz eserlerinin muhteva bakımından farklı oluşu bize er-Râzî'nin çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim er-Râzî tefsir, fıkıh, hadis, edebiyat ve lügat gibi bir çok sahada eserler vermek suretiyle çok yönlü bir edip ve alim olduğunu ispat etmiştir. Karşımıza eserlerinde, diğer eserlerden alıntılar yapan bir müellif olarak da çıkan er-W'nin bu yönü bize onun literatürden çokça faydalanan bir araştırmacı olduğunu da gösterir.

Bu arada onun lügate dair eseri olan Muhtârü's-Sihâh, basit bir ihtisar olarak görülmemektedir. O, el-Muhtâr'da el-Cevherî'nin es-Sihâh'ını sâdece küçültmemiş, ama bunun yanısıra gerektiğinde diğer liigatlerden de yararlanarak bu sahada yeterli ve pek faydalı bir sözlük hazırlamıştır. Burada onun es-Sihâh'da gördüğü bazı hataları tashih ettiği de unutulmamalıdır.

Onun zikre değer bir yönü de üretken ve şair ruhlu bir şahsiyet oluşudur. Nitekim Ravzatu'l-fesâha adlı eserinde edebi sanatlarla ilgili konuları işlerken kendi şiirlerini istişhad olarak vermesi, onun şairlik yönünü de gösterir.

Elbette er-Râzî ve diğer ilim adamlarının bu başarılarında, himayelerine girdikleri Anadolu Selçuklu sultanlarıyla, Artıku Devleti hükümdarlarının da büyük rolleri olmuştur. Sadreddin Konevî³ (v.67311274) ile görüşmek ve ders halkalarına katılmak üzere Konya'ya giden er-Râzî, burada bu büyük alimin derslerine devam ederek kendisinden el-Mubârek b. Muhammed b. 'Abdulkerim el-Mevsîlî'nin (v. 60611209) hadise dâir kaleme aldığı *Camîu'l-usul* adlı eserini okumuştur.⁴

Ebu Bekr er-Râzî'nin son yıllarını geçirdiği ve vefat ettiği yer hakkında kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır.⁵ Müellif er-Râzî'nin 651(1253) yılında Şam'da vefat ettiğini yazan kaynaklar⁶ olmuştur. Ancak bu tarihin diğer biyografi yazarları tarafından itibar görmediğini, bir çoğunun müellifin

vefat tarihini verirken onun, ya 660 (1262) ya da 666 (1267) yılında hayatta bulunduğu görüşünü tercih etmelerinden anlamaktayız. Ayrıca Kudüs'te el-Hâlidîyye Kütüphanesi'nde bulunan ve müellif hattı olan Muhtârü's-Sihâh adlı eserinin ferağ kaydında bunu 666 (1267) yılında tamamladığını ifade etmesi bize onun bu tarihte hayatta olduğunu açıkça göstermektedir.⁷

Diğer yandan müellifin vefat tarihini 760 (1358)'dan sonra olduğunu yazan kaynaklar da vardır.⁸ Fakat bu tarih de bir önceki gibi kayda değer görülmemiştir. Nitekim daha önce geçtiği gibi müellifin Sadreddin Konevî (v.673/1274) ile görüşmüş olması onun VIII.(XIV.) asır değil de VII.(XIII.) asır ulemâsından olduğu kanaatini destekler mahiyettedir.⁹ Bu sebeple hakkında ancak "666 (1267) yılından sonra hayattaydı" diyebiliriz.

Daha önce de belirttiği gibi yaşadığı dönemin bütün sıkıntlarına rağmen hayatı seyahatlerle geçen er-Râzî, gittiği yerlerde çalışmalarını aksatmamış ve bir çok konuda eserler vermeye gayret etmiştir. Şimdi de bu eserleri, sahamızla ilgili olanlar başta olmak üzere sırasıyla ele alalım.

I. Arap Dili ve Edebiyatı İle İlgili Eserleri

1-Muhtaru's-Sihah

Arap dili ve edebiyatı ile uğraşan herkesin tanınması gereken lügatler arasında yer alan bu eser, **el-Cevherî** diye tanınan Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd'ın (v. 398/1007) lügate dâir kaleme aldığı *es-Sihah*'ın bir muhtasarıdır.

Muhtaru's-Sihah, adından da anlaşılacağı üzere *es-Sihâh*'ın bir takım kelimeleri seçilerek hazırlanmıştır. Nitekim er-Râzî, eserinin önsözünde bu muhtasar lügate dâir şu bilgileri verir: "Bu lügate dair muhtasar eseri, tertibi güzel, fasih kelimeleri bol, istifadesi en kolay ve en çok rağbet gören bir lügat olacağını düşündüğüm için telif ettim" dedikten sonra da lügatin muhteviyatı hakkında şu bilgileri vermektedir: "...Burada, bir fıkıh âliminin ve bir edebiyatçının bilmesi ve ezberlemesi gereken kelimeleri özellikle seçtim. Muhtasar ve ezberlenmesi kolay olsun diye de telaffuzu zor ve nadir olanları almadım"¹⁰.

Bu arada er-Râzî, iyi bir münakkid olduğunu isbat edecek şekilde *es-Sihâh*'da gördüğü hata ve eksiklikleri gidermiş ve Ebû Mansûr Muhammed b. 'Ahmed **el-Herevî**'nin (v. 370/980) *Tehzibu'l-luga* 'sı gibi muteber lügatlardan da gerekli gördüğü kelimeleri almıştır¹¹.

Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bir muhtasarının bulunduğu (bk. III. Ahmed nr. 2963) eser, Dâvûd b. Muhammed **el-Karsî** el-Hanefî'nin Muhtârü Muhtârü's-Sihâh ve **Kara Piri** diye tanınan Pir Muhammed b. Yusuf el-Karamânî (v. 866/1461) tarafından *Multekatu's-Sihah ve'l-mulhak bi Muhtaru's-Sihah*'i ile hülâsa edilmiştir.

Mısır, Beyrut ve Şam'da defalarca basılmış ve günümüze kadar elden ele dolaşmıştır (bk. msl. Bulak 1302, 1319, 1320, 1328, 1339, 1356; Mektebetu'l-Lübnan, Beyrut, 1988; Ravzatu's-Şam, 1023, 1316).

2-Kunuzu'l-bera'a

Eser Müellifimizin, Ebû Muhammed Kâsım el-Harîrî'nin (v. 517/1123) Arap edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan *el-Makamat*'na yaptığı şerhtir.

Bazı nüshalarının İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde bulunan eserin (bk. Süleymaniye Ktp. Hamidiye nr. 1167; Fatih nr.399; İ.Ü. Merkez Ktp. Arapça nr. 2422; Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt nr. 5398; Tokapi Srayı Ktp. Emanet nr. 1492) bir diğer nüshası da Mısır'da Daru'l-Kutup'tedir¹².

3-Zehru 'r-rabi ' min Rabi 'i'l-ebrrar¹³

ez-Zemahşerî diye tanınan Carullah Mahmud b. Ömer el-Harizmî'nin (v. 538/1143) Arap edebiyatına dair *Rabi'u'l-ebrrar* adlı önemli eserine er-Râzî'nin yaptığı bir muhtasardır. Eserin bir nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (bk. Kara Çelebizade nr. 306).

4-el-Emsaluve'l-hikem

Bursalı Mehmet Tâhîr'in de kitabında a h zikrettiği¹⁴ eser, beyitler halinde on ve yarım beyit halinde sekiz olmak üzere on sekiz bölüm ihtiva etmektedir. İçinde kanaat, güven, teselli ve benzeri konulara dâir cahiliyye, muhadram, İslam ve mütekaddim şâirlerden seçme şiirler yer almakta ve siyâset adamlarına öğütler verilmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı nüshaları bulunan (bk. msl. Ayasofya nr. 3784; Halet Ef. nr. 769; Raşid Ef. nr. 164) eser, Abdurrazzâk Huseyn tarafından Amman'da (Dâru'l-Beşîr, 1986) neşredilmiştir.

5-K. el-Ebyat ve 'l-mu'temed aleyha¹⁵

Bize kadar ulaştığı belli olmayan ve adından anlaşılacağı üzere Arap edebiyatına dair seçme şiirleri ihtiva eden eserin yazmaları da İstanbul Kutüphanelerinde bulunmamaktadır.

6-Devhatu'l-beluga

Günümüze kadar geldiğine dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmayan eserin adını ve muhtevasını müellifin çalışma konumuz olan Ravzatu'l-fesâha'sından öğrenmekteyiz. Nitekim o bu eserinde şu bilgilere yer vermektedir:

“Teşbih konusunda daha fazla mâlumat almak isteyenlerin özellikle belagatin³ edebi sanat; teşbih, istiâre ve tevriyeye dair kaleme aldığım kitaba mürâcaat etmeleri gerekmektedir. Devhatu'l-belâga a h verdiğim eser şarkta ve garpta eski ve yeni şâirlere ait en güzel örneklerin bulunduğu kaymetli bir kaynaktır. Ayrıca eseri bu üç sanata hasretmemin nedeni söz konusu sanatların ediblere göre beyân ve bedî ilimlerine ait sanatların en önemlilerinden oluşudur”.

7-Ravzatu'l-fesaha

Eser, beyan ve bedî ilmine ait konular kolayca anlaşılabilir bir şekilde derli toplu ele almaktadır. Ancak burada müellif, bu konular bedî ve beyân diye ayırmadan önemli gördüğü ve üstün saydığı konular ele almak suretiyle iqler. Burada o, en üstün, 10 sanat olarak da ifade ettiği teşbih, istiâre, tevriye,

tenâsüb, te'kid, tazmin, iktibâs, aksü'l -cümel, kalb ve tecnis konularını öncelikle zikrettikten sonra iştikâk, tersî, tescî gibi bedî ilmine dâir tam 42 sanattan daha bahsetmektedir. Eserin sonunda er-Râzî, muvârede, musâlete, seleh, mesh ve ihtizâ gibi önemsiz gördüğü bazı sanatları ele aldıktan sonra takdîm-te'hîr ve fasl-vasl konularının önemine işâret etmiş ve fakat meânî ilmine dâir olan bu konularla ilgili bilgi sunmamıştır.

Ravzatu'l-fesâha'nın Çeşitli kütüphanelerde 6 nüshası mevcuttur. Bunlardan üçü, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Cârullah Ef. nr. 1684; Atif Ef. nr. 2880; Esad Efendi nr. 2982), biri Beyrut Amerikan Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 12/568), diğeri Filistin Akka'da Cezzar Ahmet Paşa Ktp.) ve bir diğeri de Mısır Dâru'l-Kutub'tedir (nr. 6113)¹⁶.

II. Diğer Eserleri

1-Mesailu'r-Razi ve ecvibetuha min garaibi ayi't-Tenzil

Garibu'l-Kur'an ya da *Esiletu'l-Kur'an* ve *ecvibetuha* adıyla da tanınan bu eser özellikle Kuran'da geçen nadir kelimelerle ilgilidir. Talebelerin 1200 kadar sorularına cevap mahiyetinde olan eser, bütün sureleri ele almakta, ancak ayetlerin tamamını değil de bir kısmını tefsir etmektedir. Bu arada er-Râzî, anlaşılması güç olan kelimelerle terkip ve cümlelerin i'rablarını vermektedir.¹⁷

Bu sahada büyük bir boşluğu dolduran eser, **Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî** tarafından ihtisar edilmiştir. Çeşitli Kütüphanelerde nüshaları bulunan (bk. msl. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa nr. 2752; Hacı Mahmud Efendi nr. 196; Bağdatlı vehbi Ef. nr. 114; Lâleli nr. 76; Kılıç Ali Paşa nr. 38) er-Râzî'nin bu tefsiri, bir kaç defa basılmıştır (bk. msl.Kâhire, 1985, 2.bs., T.D.V. yayınları, Ankara, 1997; Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1990).

2-*ez-Zehebu'l-ibriz fi tefsir Kitab el- 'Aziz*

Kaynaklarda müellifimizin aynı konuda zikredilen eserinden başka *ez-Zehebu'l-ibriz* adlı bir eserinden söz edildiği de kaydedilmelidir¹⁸. Ancak bu eserin yazmalarına İstanbul kütüphanelerinde de rastlayamadık.

3-*Şerhu'l- Ehadisi'l-erba'in*

Sadreddîn Muhammed b. İshak b. Muhammed Konevî'nin (v.673/1274) *el-Ehadisu'l-erba'in* adlı eserine yaptığı şerhten ibarettir.

Bazı nüshaları Süleymâniye Kütüphanesinde mevcut olan eserin (bk. Cârullah Efendi nr. 410; Halet Ef. nr. 799) bir diğer nüshası da *Kenzu'l-hikme fi'l-hadis* adıyla Şam Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır¹⁹.

4-*Tuhfetu'l-Muluk fi'l-furu'*

Müellifin Hanefî mezhebi fihna dair kaleme aldığı tek ciltlik eseri namaz, oruç ve hac gibi ibadete dair konuları ele almaktadır²⁰.

Esere, **Bedreddîn Ahmed el-'Aynî** (v.855/1451) *Minhatu's-suluk*, X.(XVI.) asırda yaşamış olan **Ebu'Leys ez-Zeyle'î** de *Hediyyetu's-suluk* adıyla birer şerh yazmışlardır. Ayrıca **Abdullatif b. Melekşâh**'ın da (v. 850/1446) esere ait bir şerhi vardır²¹.

Eserin İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde yüz kadar nüshası mevcuttur. (Bk. msl. İ.Ü. Merkez Ktp. Arapça nr. 1231, 1840, 2125; Beyazıt Devlet Kütüphanesi Beyazıt nr. 1907, 1908; Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 1508, 2131; Ayasofya 1041; Cârullah Ef. 600; Laleli nr. 834). Lahor'da 1313(1914) yılında ilk basımı yapılan eserin, 'Abdullah Nezîr Ahmed tarafından tenkidli neşri yayınlanmıştır (Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, Beyrut, 1417/1997).

5-Hidayetu 'l-i'tikad

Eser müellifin, Sirâceddin 'Ali b. 'Osman el-Ferganî'nin (v. 569/1173) *Bed'u'l-emali* adlı eserine yazmış olduğu şerhten ibarettir. *Bedu'l-emali* de Hanefi mezhebi kurucusu olan **İmam-ı A'zam**'ın *Fıkhı ekber* adlı eserinin bazı değişikliklerle ele alınmış şeklidir.²²

Ebu Bekr er-Râzî'nin bu eserinin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Velîyüddin Efendi, nr. 2056), bazı yazmaları da Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (bk. msl. Şehid Ali Paşa nr. 1640; Pertevniyal nr. 484; Celal Ökten nr. 1298):

6-el-Muhtar mine 't-Tahbir

Eser, **el-Kuşeyrî** diye tanınan 'Abdülkerim b. Hevâzin b. 'Abdülmelik en-Nisâburî'nin (v. 465/1072) kelim ilmine dâir kaleme aldığı ve esmâi'l-hüsnâ'nın anlamını veren *et-Tahbir fi ilmi'tezkir* adlı eserin bir muhtasarıdır.²³ (Bazı nüshaları için bk. Süleymâniye Ktp. Esad Efendi nr. 3594; Hacı Mahmud nr. 3991; A. Tekelioğlu nr. 842; Beyazıt Devlet Kütüphanesi Beyazıt nr. 3508).

7-Hadaiku 'l-hakaik

İslam ahlâkına dâir muhtasar bir tarzda telif ettiği ve 60 bölümde ele aldığı eserinin her bölümünde er-Râzî, hadis ve akvalden seçmeler yapmakta ve okuyucuya bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır.²⁴

Eserin bazı nüshaları İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde mevcuttur (bk. msl. İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Arapça nr. 5527, 1019; Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa nr. 2732; Esad Ef. nr. 1386).

¹Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Kâtib Çelebi, Keşfu'zünûn, İstanbul, 1310, I, 633,915, 929; Abdullah Muhlis, Sâhibu Muhtârî's-Sihâh, Mecelle el-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dımaşk, 1928, VIII, s. 641-648; 'Âdil Huveylid, Mu'cem el-müfessirîn min sadri'l-İslâm hattâ asri'l-hâdir, 1986, II, 501; Serkis Yusuf, Mu'cemu Matbu'âti'l-Arabiyye ve'l-mu'arribe, Kâhire, 1919, I, 415; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetu'l-ârifin, Ankara, 1972, II, 127; el-Makrîzî, el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr fi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr, Londra, 1995 s.24; Ziriklî, el-A'lâm, Kâhire, 1954-1959, VI, 279

²Bk. Merçil Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1985, s.180

³Asıl adı Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. 'Ali olan Sadreddin Konevî, Selçuklular döneminin en büyük âlimlerinden biriydi. Sadredin Konevî, 605(1207) yılında doğmuş ve 673(1274) yılında vefat etmiştir. Onun ders meclisini dolduran âlimler ve kurmuş olduğu vakıflar vefatından sonra darmadağın olmuştur. Geniş bilgi için bk. Kerimüddin Mahmud Aksarayî, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 1943, s. 200-201

⁴Sadredin Konevî Camiu'l-usûl adlı eserin IX. Cüzünü tekmilesinde müellif er-Râzî'den övgüyle bahsetmektedir. Bk. Abdullah Muhlis, a.g.m., VIII, 648

⁵Abdullah Muhlis bu farklılığın nedenini araştırmak üzere Beytu'l-Makdis âlimlerinden Halil el-Halidî'ye durumu arz eder. Zîra Keşfu'z-zunûn'da müellifin el-Muhtar adlı eseri tanıtılırken farklı vefat tarihleri verilmektedir. O da, Beytu'l-Makdis'te bulunan el-Cezerî'nin Câmîu'l-usûl adlı eserinin 3. Cüzünün tekmlisinde müellifin de adının bulunduğu birkaç isme rastladığını ve burada yer alan 66611267 tarihinin de dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Ancak bu konuda asıl ihtilaf sebebi, yazma nüshalarındaki ferağ kayıtlarının farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Bk. Abdullah Muhlis, a.g.m., VIII, 649-650

⁶Bk. msl. el-Makrîzî, a.g.e., s.24

⁷Bk. Abdullah Muhlis, a.g.m., VIII, 648

⁸Bk. msl. Serkis, a.g.e., I, 917; el-Keşf., a.g.e., II, 1072

⁹Bk. 'Abdullah Muhlis, a.g.m., VIII, 648

¹⁰Bk. Ebû Bekr er-Râzî, Muhtârü's-Sihâh, Beyrut, 1988, mukaddime, s. 1

¹¹Bk. Kâtib Çelebi, a.g.e, II, 1072-1073; Abdullah Muhlis, a.g.m. VIII, 641; Huseyn Nassâr, el-Mu'cemu'l-'Arab? bi neşetihî ve tatavvurihâ, Kâhire, 1968, I, 506-507

¹²Bk. Dâru'l-Kutub el-Misriyye: Fehresü'l-kütubi'l-'Arabiyye, Kâhire, 1926-1937, II, 201

¹³Bk., Ziriklî, a.g.e., X, 191

¹⁴"Bir dostum bir mecliste duymuş ki âlimlerin pek çoğu sarf, nahiv, mantık, meânî ve fıkıh ve benzeri konularda eserler neşretmişler ve fakat siyaset ve içtimaiyatla ilgili eserler vermemişlerdir, iddiasında bulunmuş. Ben ona bu konuda pek çok eserin bulunduğunu ve bu eserlerin adlarını yakında bir kitapta toplayacağımı bildirdim. Araştırdığım kadıyla içtimaiyat, iktisat ve sair ilimlere dair yüzlerce eser var. Bunların hepsine ulaşmak için vaktim olmadı. Ancak vatana bir hizmet olsun diye muttali olduğum kıymetli eserlerin adlarını sırasıyla veriyorum": B k Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, Siyâsete müteallik, İstanbul, h. 1330, s. 21

¹⁵Bk. Bockelmann, Suppl, Leiden, 1937-1942, I, 659; Ayrıca bk 'Abdullah Muhlis, a.g.m., VIII, 656

¹⁶Yazma, Abdullah Kızılciik tarafından 2000 tarihinde İstanbul'da doktora tezi olarak yayınlanmıştır.

¹⁷Bk. Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 92; Ayrıca bk 'Adil Huveylid, a.g.e., II, 501

¹⁸Bk. Serkis, a.g.e., I, 918; et-Tebrîzî, Reyhânetü'l-edeb, h. 1369, II, 63; Ziriklî, a.g.e., VI, 279; 'Adil Huveylid, a.g.e., II, 501

¹⁹Hayreddin ez-Ziriklî yazmayı yerinde gördüğünü ancak sayfalarının eksik olduğunu tesbit etmiştir. B k Ziriklî, a.g.e., X, 191

²⁰Bk., Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 374-375; Kutluboga, Tâcu't-terâcim fi men sannefe mine'l-hanefiyye, Beyrut, 1992, I, 205; Muhyiddin el-Kuseyyir, el-Cevâhiru'l-muzî'e, Cize, 1983, III, 97

²¹Bk. Kâtib Çelebi, a.g.e, I, 375; Brockelmann, a.g.e., I, 658; Ayrıca bk Özel Ahmet, Hanefî Fıkıhı Alimleri, Ankara, 1990, s.68

²²Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., II, 327; Brockelmann, a.g.e., I, 659

²³Bk. Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 354

²⁴Bk. Kâtib Çelebi, a.g.e, I, 633; Ziriklî, a.g.e., VI, 279